

УДК 821.161.2-31.09

ЕНІГМАТИЧНИЙ НАРАТИВ І КОД У МІСТИЧНОМУ РОМАНІ В.ДАНИЛЕНКА «КОХАННЯ В СТИЛІ БАРОКО»

Оксана ГОЛЬНИК (Кіровоград)

У статті здійснено аналіз містичного дискурсу роману В.Даниленка «Кохання в стилі бароко» крізь призму енігматичного нарративу та енігматичного коду. З'ясовано значення загадки, таємниці для створення сюжету фантастичного (містичного) твору. Запропоновано розгляд творів містичного дискурсу як комунікативної події, яка будується на енігматичному тексті. Визначено дві складові цього феномену – вербальна та когнітивна. Вивчення їхньої взаємодії дозволяє встановити ідейні смисли містичного твору. З'ясовані особливості розгортання енігматичного нарративу: загадка метафізичної суті Юлії є центром сюжетобудування, а розгадування кросворду відтворює процес оприявлення її танатичності. Головоломку розглянуто як композиційний прийом необарокової поезики, встановлено особливості її побудови та розгортання: новелістична природа розповідей, принцип розташування та характер взаємодії (аналогія, антитеза, фрактальність), культурно-історичний код.

Ключові слова: енігматичний нарратив, енігматичний код, містичний дискурс, архетип, символ, апокаліптичність, танатичність.

Від часу появи роману В.Даниленка «Кохання в стилі бароко» 2009 року літературна критика одноставно віднесла його до жанру містики. Твір визначали як «містичний роман» (Я.Поліщук) [4], «роман-таємниця» (Л. Шутяк) [10], «містичний детектив з присмаком бурлеску» (Т. Трохименко) [8].

Містичне у цьому творі теж по-різному інтерпретувалося дослідниками: переважно як засіб створення міфу міста (Я. Поліщук), як спосіб організації інтриги або як код культурного ландшафту Києва (В. Степанищенко [6]). Попри значимі досягнення у вивченні поезики містичного в романі В. Даниленка, окремі проблеми залишаються актуальними. Зокрема це питання створення енігматичного нарративу як засобу актуалізації містичного дискурсу в творі. Саме цей аспект і становить предмет розгляду пропонованої студії.

Описуючи композиційні особливості «Кохання в стилі бароко», Я. Поліщук зазначив: «Романіст уміло вплітає в свою оповідь ознаки новітньої, постмодерної прози: чи то в композиційному прийомі роману-кросворду [...]; чи то в колекціонуванні парадоксальних людських історій, якими інкрустує (Не завжди органічно) сюжет твору» [4, с.18]. При цьому вчений зауважував, що містика у творі «зміцнює інтригу» і «наркотизує читиво» [4, с.18]. Тим самим дослідник значно обмежив функціональне значення «містичного» в художній організації твору. У нашому дослідженні ми розглянемо енігматичність як спосіб актуалізації містичного у творі В. Даниленка.

У «Словнику іншомовних слів» «енігма» визначається як «загадка», «головоломка», а «енігматичність» асоціюється із «таємничим», «незрозумілим» [5, с.201]. Енігма як сюжетоорганізуючий центр притаманний детективним і фантастичним творам. Саме таку особливість з'ясував та описав Ц. Тодоров у праці «Введення у фантастичну літературу». При цьому дослідник зауважив, що «фантастичне» є прикордонною смугою між незвичайним і чудесним (таємничим). Чудесне є категорією містичного дискурсу, а оповідь про нього ґрунтується на законах ірраціональності, метафізичності. На відміну від незвичайного, яке можна пояснити законами логіки, природи, чудесне сприймається як надприродне [7]. Його існування можна прийняти лише відмовившись від раціоцентризму і припустити імовірність існування інших, логічно не обґрунтованих, не доведених законів буття, таких, що інтуїтивно пізнаються людиною. Ефект ірраціональності і метафізичності трактування явищ генерується міфологічною пам'яттю людини. Як зазначав К.Г. Юнг, інтуїція – це сприймання явища через несвідоме [11], через актуалізацію архетипів у структурі психіки людини.

Н. Зражевська зауважила, що «постмодерн як духовний стан суспільства поряд із раціональним досвідом як рівноправний розглядає досвід інтуїтивний, трансцендентний, міфологічний» [3, с.13]. Однією із форм його вияву є енігматичний код та енігматичний наратив. Саме ці естетичні феномени спостерігаємо в багатьох творах світової літератури («Ім'я рози» та «Маятник Фуко» У. Еко, «Код да Вінчі» Д. Брауна, «Хазарський словник» М. Павича, Г. Гессе «Гра у бісер», Дж. Фаулза «Волхв» тощо).

Однією із художніх властивостей цих текстів є містичність зображуваних подій, які мають розглядаються крізь призму міфопоетичності й архетипності. Це підтверджується і спостереженням Н. Зражевської, котра зауважила, що «жанр містики побудований на древній забутій пам'яті людини, на архетипах» [3, с. 14]. Тож сюжет, побудований за енігматичним принципом або такий, що має енігматичний код, збуджує родову пам'ять, містичну свідомість читача. Н.Девдаріані описав містичну свідомість як природну реакцію людини на її відчуження від родової сутності і пошук цілісності світогляду [2, с.87]. Окрім того «містичність» є формою індивідуалізації особистості, подолання нею конфлікту Еґо і Персони через актуалізацію Самості. Таким чином, можна припустити вагомість енігматичного коду та наративу у реалізації містичного дискурсу в художніх текстах.

Якщо розглядати містичний дискурс художнього твору як комунікативну подію, що ґрунтується на енігматичному тексті, то варто вирізняти дві його складові:

I. Вербальну складову (оформлення загадки): композиційні прийоми, сюжет, метафори, знаки, символи, що актуалізують певну семіотичну систему.

У випадку з творами містичного характеру йдеться про актуалізацію міфологічних мотивів та архетипних структур на подієвому й образному рівнях.

II. Когнітивна (ідейно-смісловий компонент твору). Під нею розуміємо реалізоване у сюжеті певне знання, ракурс оцінки й бачення реалій буття.

Ці зауваги важливі для розуміння специфіки сюжетобудування творів енігматичного дискурсу.

Характеризуючи жанрову природу «Кохання в стилі бароко», Я.Поліщук визначає її як «добрий коктейль різних романних форм» [4, с.18]. «Тут тобі й інтелектуальний детектив – без крові, зате з напруженим, міцно вбудованим сюжетом. І витончена love story з динамічним і драматичним перебігом подій ...» [4, с.18]. Насправді саме так видається на перший погляд. Проте цілісність і однорідність композиції твору увиразнюється, якщо аналізувати його крізь призму енігматичності.

Аби зрозуміти специфіку таких сюжетів, звернімося до формалістського опису сюжетних типів, зокрема сюжету-загадки. Його особливістю є «формальний паралелізм», коли один із його членів або його властивості замовчується і логічно виводиться із свого змісту. Система «алегоричних мотивів» утворює низку «зашифрованих висловлювань» (загадок), диференційна якість яких первісно зумовлена контрастністю з реальністю («позахудожнім контекстом»), а розгадка створює фон «вторинного» процесу сприймання. «Відчуття сюжету» (ідеї, підтексту) можливе тільки через розв'язку цього конфлікту, що слугує відправною точкою розгортання сюжету [9, с. 239].

Придивімося з цієї позиції до організації сюжету в романі В. Даниленка «Кохання в стилі бароко». Маємо подвійність енігматичного наративу. З одного боку, є історія стосунків Колядевича і Юлії Маринчук. Їхня любовна драма сповнена вибухів пристрасті й охолоджень, ревнощів і маніпуляцій партнером, і на перший погляд виглядає як звичайна любовна колізія. Проте її енігматичний код актуалізує містичний дискурс перипетій їхніх стосунків. Автор інтригує читача, подаючи знаки, які спонукають до розгадування/розуміння істинної суті стосунків архітектора й удовиці. Насамперед це маркери танатичності постаті Юлії, які супроводжують її появу в житті головного героя. Вона з'являється нізвідки, має сумну життєву історію і загадку – кросворд, залишений загиблим чоловіком, розв'язання якого має відкрити таємницю його смерті. Портрет героїні актуалізує таємничість її постави: «У неї було чорне волосся, налите соком

обличчя, наче в яблука білий налив, і великі темні очі, сповнені легкого смутку, ніби вона знала, чим закінчиться їхня зустріч і куди рухається цей світ» [1, с.12], «на кінчиках її бездонних очей тремтіла така неземна печаль, якої він не бачив на картині жодного великого художника» [1, с.16] (курсив наш. – О.Г.). Її поява супроводжується містичними знаками, які актуалізують метафізичну ідею смерті (парні гудзики блузки, брошка у вигляді сарани, білий «ЛендРовер», що нагадує білого коня апокаліпсису, чорно-білий колір одягу як символічний код смерті, зрештою червоний капелюх та жовті лілеї, які набувають семантики кінечності буття лише в межах цього роману). Танатос прозирає і з співзвучності її прізвища до імені богині Наві– Мари. Усі ці знаки сприяють актуалізації «другого плану» сприймання – міфопоетичного й архетипного аспектів любовної колізії. У контексті цього постать Колядевича сприймається символічно. Його прізвище співзвучне до Коляди – Сонця-Божича, на котрого щорічно полює Мара – богиня смерті, щоб не допустити народженню нового року, відновлення космосу після апокаліпсису. У проекції на аналітичну психологію К.Г. Юнга ця колізія означає перешкоди, які чинить Тінь у процесі індивідуації та становленні Самості. Як наслідок, особистість не долає свій інфантилізм і залишається у полоні несвідомого. Враховуючи те, що Коляда – божество українського пантеону, можна говорити про те, що в його образі автор втілює ідею духовної незрілості українства, необхідності самопізнання як етапу у становленні національного духу. Тому Колядевичу необхідно розгадати кросворд, у якому закодовано історичні, культурні та ментальні «хвороби» України. З його розгадуванням, до речі, пов'язана поява у просторі Києва диявола – Баал-Зебуба, який є символічним втіленням духовного апокаліпсису сучасного українського світу. Тож загадка містичної сутності Юлії Маринчук, відгадка на яку міститься у кросворді, стає ключем до розуміння символічного коду «love story» і сюжетної колізії прояви злого духа в світі сучасного українського мегаполіса, яка нібито існує окремо від основної події твору. Енігматичний наратив об'єднує їх в один смисловий блок, який актуалізує есхатологічний мотив загибелі/смерті Колядевича/українського духу.

Наратив кросворду не є новим у літературі постмодерну. До нього як до прийому гри зверталися М. Павич, Д. Браун, В. Шевчук. У романі В. Даниленка кросворд як спосіб організації оповіді є проявом необарокової стилістики. Зазначимо, що головоломка представлена як у сюжетно-подієвому вимірі, так і візуально, що є ознакою барокової поетики. Кросворд побудований таким чином, що загадка – метафорично сформульоване питання – містить знаки і коди семіотичного поля архітектури Києва. А розповіді Колядевича про ці будівлі і місця – це окремі новели із драматично-напруженим сюжетом та певним ідейно-

смісловим комплексом, що частково і послідовно розкриває сутність центральної загадки – сюжетного центру – загадки смерті. Сам процес розгадування кросворду Колядевичем є метафорою самопізнання героя, осягнення ним свого Его, відповідно – це метафора самоосягнення українства через національний культурно-історичний семіотичний простір, пізнання власної душі. Окрім того, розгадки кросворду є індикаторами есхатологізму автора, катастрофізму його світовідчуття.

З наближенням до фіналу більш виразними і прозорішими стають коди цих історій. Розповіді Колядевича, пов'язані із енігматичним кодом «проклятих місць», створюють образ містичного Києва. В. Даниленко увиразнює саме таку установку в «прочитанні» тексту міста: «Київ – найбільш містичний центр світу, бо тут є перелаз, що з'єднує світ живих мертвих» [1, с.23]. Пізнавши таємниці Києва, можна пізнати таємниці української душі, адже «найбільша загадка людського життя в її темних думках. Отой намул на дні душі, який збурює низькі бажання, – пояснив Колядевич. – Можна прочитати сотні наукових трактатів, але так і не зрозумієш, як жили люди будь-якої епохи. [...] Найбільше мистецтво людини – це проникнення за лаштунки сцени, де прискіпливий спостерігач знаходить механізми і людей, які рухають цією сценою. Освітлена сцена – це тільки видима частина театру людської душі. Оці приховані механізми, триси та буденно одягнені люди, які ними рухають – це і є виворіт людського життя» [1, с.117]. Зазначимо, що енігматичний код відгадки актуалізується у назвах розділів, текст яких становить «когнітивну» складову енігматичного наративу.

Його особливістю у романі В.Даниленка «Кохання в стилі бароко» є оприявлення процесу пошуку розгадки, внаслідок чого створюється гіпертекст, що складається із значної кількості мистецтвознавчих, культурних, історичних текстів. Шукаючи відповіді, герой наводить одночасно декілька варіантів відповідей – історій, в яких міститься підказка або й відповідь на загадку. Ці розповіді між собою мають відношення аналогії або заперечення, іноді – вони репрезентують фрактальність (сакралізацію духовного і поступову профанацію його). Таке нагромадження «тексту в тексті» є маркером необарокової поетики, створює ефект пишності, надмірності, розлогості, іноді – контрастності. Наприклад, перша загадка про «родичку тих, хто біля вікна сидить з очима, замазаними фарбою» породжує цілий ланцюг історій-дешифраторів. Це й розповідь про будинок Вишневіської та драму суперництва в коханні між жінками, яка актуалізує тему зв'язку жінки і смерті. Далі відбувається фракталізація образу жінки: від Музи-натхненниці Сержа Лифаря – Міли Огнев'юк та її скульптурного зображення як оберегу талановитого танцівника, до інфенального образу відьми Теклі Варналій, зі статуєю котрої пов'язане багатство Леоніда Родзянка, та профанізованого образу

матері Баран-Цві як уособлення інфантильності та духовної деградації Іщика. Відьомський код загадки приводить героїв до потойбічного світу Лисої Гори та підземного світу – пекла, уособленням якого став «Зелений театр». Так, автор веде читача від розгадки таємничої природи Юлії та прихованого змісту її стосунків із Колядевичем, до конспірологічної ідеї диявольського втручання у долю людства (у «Зеленому театрі» відбувається картярська гра, ставками в якій є території, країни та долі цілих народів).

Загадка про «будинок, з якого випадають камені» порушує проблему історичного занепаду України, а точніше – виродженню українського духа, що спокусився тимчасовістю слави, багатства, влади. Відгадку герой шукає в історії Івана Сулими («Таємниця Вільного хутора»), жадання слави якого обернулося деградацією українського аристократичного роду (ширше – національної еліти), Кирила Розумовського, котрий через безвольність та залежність від сановитих жінок так і залишився «умовним» гетьманом «умовної» України («Брама, яка нікуди не веде»). Ці розповіді доповнюються драматичними сюжетами зради, підступності, ворожості («Прокляття Грицька Кукібки», «Удар батога»), що процвітало серед української знаті і стало причиною руйнування осердя українського духу. Таким чином, розповіді актуалізують архетипну колізію буття нації: пошук свого Его українством у новому тисячолітті, імовірність духовного відродження після століть стагнації. «Українська душа має якусь страшну містичну загадку, яка не дозволяє Росії відпустити її повністю від себе» [1, с.213-214], – констатує Колядевич. Знаком-символом українського психокомплексу жертви є батіг – елемент декору брами клініки Петра Качковського, який стає уособленням неминучості «смерті» старої української душі.

Наступні історії про Агнесу Баб'як та О. Архипенка (символіка прізвища вказує на профанізацію архетипу жінки – Аніми, що стає уособленням суті мистецтва нового часу – порожнечі, паузи Господа перед моментом творіння, з яким асоціюється ХХ століття – інтермеццо духу), Домку і Менглі-Гірея, Лізу і Мар'яна Вертинського, Наталі й О. Мурашка актуалізують ідею творчого самопізнання творця, до якого спонукає його кохання. Воно може надихати, а може й нищити митця. Вони стають ключем і сюжетним підступом до розв'язки конфлікту – історії смерті і можливого відродження духу. Бал Сатани та розповідь про відвідини Баал-Зебубом Печерської лаври, де він здійснює ритуальне поїдання риби (уособлення Христа, втілення духу) вивершує есхатологічну картину сучасного світу, а смерть Колядевича (Юлія – його Аніма) – стає втіленням ритуальної смерті/самогубства українського духу в новому часі.

Ц. Годоров зазначав, що тематика фантастичних творів (уточнимо – йшлося про твори містичного характеру) виражає приховані комплекси,

страхи, які хвилюють автора, є підсвідомими і табуйовані його Над-Я. Проте художній текст стає полем для їхнього втілення [7]. Виходячи з цього, припускаємо, що роман В.Даниленка «Кохання в стилі бароко» в ігровій формі втілює ідею деградації і виродження української душі, виходом з якого є її самогубство (психологічного позбавлення комплексів минушини, психологічних травм через занурення у підсвідоме) як обов'язкові умови її самопізнання та становлення її Самості. Енігматичний наратив при цьому стає «провідником» у лабіринтах Тіней української душі, кодом яких є історико-культурний семіотичний пласт.

Тож, енігматичний наратив та енігматичні коди роману В.Даниленка «Кохання в стилі бароко» є композиційно важливими елементами для реалізації містичного дискурсу роману. Вони стають засобом оприявлення апокаліптичної картини деградації духу в сучасному світі та втілюють авторську позицію щодо процесу духовного відродження нації через самопізнання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Даниленко В. Кохання в стилі бароко / Володимир Даниленко. – Львів: ЛА «Піраміда», 2009. – 300 с.
2. Девдариани Н. Иррационально-мистическое проявление коллективного бессознательного в структуре духовного опыта / Н.В. Девдариани // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. - №14 (229). Политические науки. Востоковедение. – Вип.10. – С.85-93
3. Зражевська Н. І. Критерії і підходи до аналізу енігматичних медіатекстів // Н.І.Зражевська // Критерії діагностики та методики розрахунку впливу медіа. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. [наук. ред. В. Різун; упоряд. Т. Скотникова] – К. : Інститут журналістики, 2014. – С. 13-16
4. Поліщук Я. Ревізії пам'яті / Ярослав Поліщук. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 216 с.
5. Словник іншомовних слів/ Уклад.: С.М.Морозов, Л.М.Шкарапута. – К.:Наук. думка, 2000. – 608 с.
6. Степанищенко В.Л. Культурний ландшафт Києва у містичному романі Володимира Даниленка «Кохання в стилі бароко» / В.Л.Степанищенко// Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка – №2 (261) – Ч.ІІ. – 2013. – С. 86-90.
7. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / [Електронний ресурс] / Цветан Тодоров. – Режим доступу: <http://danshorin.com/liter/todorov1.html>
8. Трохименко Т. Містичний детектив з присмаком бурлеску / Тетяна Трохименко// Артвертеп. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://artvertep.com/print?cont=10404>
9. Ханзен-Леве А.Оге. Русский формализм / Оге А. Ханзен-Леве. – М.: Языки русской культуры. 2001. — 672 стр. — (Studia philologica)
- 10.Шутяк Л. Будинки також мають таємниці / [Електронний ресурс] / Лілія Шутяк // bukvoid.com.ua/reviews/books/2010/02/17/074112.html
- 11.Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени/ Карл Густав Юнг. – М.: "Прогресс", 1994. – с.293-316.

BIBLIOGHRAFIJA

1. Dany`lenko V. Koxannya v sty`libaroko / Volody`my`rDany`lenko. – L`viv: LA «Piramida», 2009. – 300 s.
2. Devdaryany N. Yrratsyonalno-mystycheskoe proiavliavlenye kollektivnoho bessoznatelnoho v strukture dukhovnoho opyta / N.V. Devdaryany // Vestnyk Cheliabynskoho hosudarstvenoho unyversyteta. – 2011. - #14 (229). Polytycheskye nauky. Vostokovedenye. – Vyp.10. – S.85-93
3. Zrazhevs`ka N. I. Kryteriyi i pidxody` do analizu enigmatychnyx mediatekstiv // N.I.Zrazhevs`ka // Kryteriyi diagnosty`ky` ta metody`ky` rozraxunku vplyvu media. Materialy` vseukrayins koyinaukovo-prakty`chnoyikonferenciyi. [nauk. red. V. Rizun; uporyad. T. Skotny`kova] – K. : Insty`tutzhurnalisty`ky`, 2014. – S. 13-16
4. Polishhuk Ya. Reviziyi pam'yati / Yaroslav Polishhuk. – Lucz`k: PVD «Tverdy`nya», 2011. – 216 s.
5. Slovyk inshomovnykh sliv/ Uklad.: S.M.Morozov, L.M.Shkaraputa. – K.:Nauk. dumka, 2000. – 608 s.
6. Stepanyshchenko V.L. Kulturnyi landshaft Kyieva u mistychnomu romani Volodymyra Danylenka «Kokhannia v styli baroko» / V.L.Stepanyshchenko// Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – #2 (261) – Ch.II. – 2013. – S. 86-90.
7. Todorov Ts. Vvedenye v fantastycheskuiu lyteraturu / [Elektronnyi resurs] / Tsvetan Todorov. – Rezhym dostupu: <http://danshorin.com/liter/todorov1.html>
8. Trokhymenko T. Mistychnyi detektyv z prysmakom burlesku / Tetiana Trokhymenko// Artvertep. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://artvertep.com/print?cont=10404>
9. Khanzen-Leve A.Ohe. Russkyi formalyzm / Ohe A. Khanzen-Leve. – M.: Yaziky russkoi kulturi. 2001. — 672 str. — (Studia philologica)
10. Shutiak L. Budynky takozh maiut taiemnytsi / [Elektronnyi resurs] / Liliia Shutiak // bukvoid.com.ua/reviews/books/2010/02/17/074112.html
11. Yunh K.H. Problemy dushy nasheho vremeny/ Karl Hustav Yunh. – M.: "Prohress", 1994. – s.293-316.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гольник Оксана Олександрівна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: містичний дискурс сучасної української прози.

УДК 821.161.2-2

ПРАВДА ЯК ДЖЕРЕЛО СИНЕРГЕТИЧНОГО ЕФЕКТУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ (На матеріалі драми Володимира Винниченка «Закон»)

Григорій КЛОЧЕК (Кіровоград)

На матеріалі аналізу драми Володимира Винниченка «Закон» здійснена спроба з допомогою синергетичного підходу пояснити залежність художності твору від правдивості у відображенні життя. Із багатьох можливих складових твору вибрано дві: характери персонажів та сюжет. Досліджена взаємодія між ними в процесі розвитку твору. Спостережено, що логіка стосунків персонажів диктувалася їх характерами і визначала розвиток сюжету. Художня система твору, що перебуває в процесі формування, вимагає, щоб митець прислуховувався до її потреби, тонко відчував її прагнення до внутрішньої гармонізації усіх складових,